

Cs. GYÍMESI ÉVA

Két kultúra peremvidékén

TUDOMÁNY ÉS EGYETEM A KISEBBSÉGI LÉTBEN

Kisebbségieként két kultúra – a magyar és a román – peremvidékén éltünk és élünk még ma is. Eddig az anyaországi szellemi közegben is mintegy jelképesen voltunk csupán jelen. Előadásom mondanivalóját is innen indítanám: abból a szimbolikusnak is tekinthető tényből, hogy most itt vagyok. De felejtjük el, ha lehet, azonnal, hogy kik a jelenlevők. Kezeljük ezt a társadalmi játszmat úgy, mint jelképét egy manapság zajló folyamatnak, amit úgy neveznék, hogy a kisebbségben megjelenített értékek integrációja.

Centrum és periféria

A központtól távol élni, vidékinek lenni ma már a magyar kultúrában sem jelenti ugyanazt, amit úgy huszonöt éve jelentett. Akit elfog a szellemi-lelki gátlás és a bizonytalanság afelől, hogy a hely, ahol él és dolgozik, nem pusztán földrajzi körülmény, hanem a teljesítményt alapvetően meghatározó társadalmi keret, szívesen veszi a szociológiai érveket, melyek szerint a centrum és periféria viszonya nagyon is relatív: minden központ centrum és periféria egyszersmind, nincs miért a vidéki embernek szorongania. Az a perem is, ahonnan jöttem, számtalan embernek bizonyára egyfajta kulturális központ szerepét tölti be. És talán nem tévedek, ha utalok rá, hogy valamikor a szegediek számára is centrum lehetett az egykori Erdély fővárosa.

Az én nemzedékemnek azonban más térképet szabott a történelem. Nekünk, a velem egyívású erdélyi értelmiségieknek – többek közt – a távolinak tűnő Szeged lett egyike azoknak a szellemi agóráknak, ahova sokáig reménytelenül vágyakoztunk. És ma is elfogult az ember, ha itt adatik megszólalnia. Otthon a társadalom nagy része a lét-fenntartással, a túléléssel van elfoglalva, és nem tart igényt olyan megméretésre, mint amilyenre az alkotó értelmiség áhítozik, ha egyáltalán ad magára valamit. Ám az értelmiség folytonosan egy vélt vagy valódi mérce után kutat. És minél inkább tudatában van a kisebbségi lét korlátainak, minél jobban ózdkodik az önátatástól, annál erősebb ez az igénye. Vajon a munkája mit ér a pályatársak – közeli és távoliak – szemében? És minél messzebbre tekint, e kérdésre annál feszültebben várja a válaszokat.

Nos, Szeged viszonylag nincs messze Kolozsvártól, és Budapesthez képest maga is vidék, de a magamfajta kolozsvári magyar egyetemi tanár élete javát úgy töltötte el, hogy ezt a távolságot nem csupán fizikai, de szellemi értelemben is szakadékként kellett megszenvednie. Még akkor is, ha Szegeddel – kivételesen – erősebb baráti-lelki szálak fűzték össze.

Hiányzott az igényes és naponta elérhető munkatársi közeg. Erdélyben sohasem voltunk annyian, hogy közel legyen a pályatársak – szakmai figyelemre méltó és folytonos visszhangra képes – csoportja, az anyaországi tudományos és egyetemi körökhöz pedig csak esetlegesen jutottak el az írásaink. A várva várt „odaáti” kritika is túl gyakran szomorított el azzal, hogy, tisztelet a kivételeknek, más mércével kezelte a kisebbségben élők műveit, mint az anyaországi pályatársakéit.

A többségi nemzet tudományos közéletében talán még ennél is elszigeteltebbek voltunk. Már-már paradoxális – bár később talán sikerül megmagyaráznom –, hogy legkevésbé a bölcsesek keresték a tudományos legitimáció közös állami kereteit, intézményeit: nemigen vettek részt, vagy csak kényszerűségből, a román kutatói munkacsoportokban, tudományos testületekben, csak nagy ritkán jelentek meg a román nyelvű konferenciákon, folyóiratokban. De a műszaki és a természettudományok művelői közül is kevesen voltak képesek vagy igényelték, hogy betörjenek, érvényesüljenek a más nyelvű szakmai mezőnyt felvonultató fórumokon. Róluk tudunk a legkevésébbet, jóllehet a fotogrammetriával foglalkozó Márton Gyárfás, Koch Ferenc, a fizikus, vagy Singer Iván, matematikus, nemzetközileg is elismert szaktekintélyek.

Sem egyik, sem másik közegben nem lehettünk igazán otthon.

Amit itt vázolni próbáltam, az a kisebbségi értelmiségi peremlét két, alapvetően frusztráló körülménye: a megfelelő szakmai kapcsolatok és az esélyegyenlőség hiánya. Mindkettőnek – külön-külön is – két aspektusa van: a szakmai kapcsolatok hiányát – az anyaország viszonylatában – hosszú ideig a politikai korlátozások, a mesterséges elszigeteltség, a többségiek irányában pedig a nyelvi-kulturális különbségek és nem kis részben nemzeti érzelmek, fenntartások magyarázzák. Az esélyek egyenlőtlensége részben összefügg az előbbi tényezővel, a kommunikáció hiányával. Ha nincs a birtokodban mindaz az információ, eszköz, mellyel anyaországi (és többségi) pályatársad bírhat, és ha nem vagy képes két nyelven eladni magad, mindkét közeg szereplőjéhez képest hátrányos helyzetben dolgozol.

A diktatúra alatt a rohamosan elszegényedő romániai társadalomban a tudomány-művelés és az egyetemi élet gazdasági feltételei majdhogynem visszafordíthatatlan romlást szenvedtek, nagyobb, mint bármelyik más trianoni utódállamban. A mindkét területen létfontosságú információáramlás és a modernizáció ezért – előre láthatólag – még hosszú ideig akadályokba ütközik. Ilyen körülmények között a tudományok pályáin – különösen nemzetközi szinten – reménytelennek látszik a versenyfutás. A behozandó lemaradás mértéke és a modernizáció sürgető kényszere most egyszerre nyomasztja azokat, akik egy ideig abban a hitben éltek, hogy Erdélyben az európai és nemzeti értékek természetes összhangjának, a legértékesebb tudományos és egyetemi hagyománynak az örökösei és folytatói lehetnek. A kisebbségben élő értelmiségi ráadásul hajlamos arra, hogy bensővé tegye a helyzetéből adódó hátrányokat, melyek összeadódva a szubjektív gátlásokkal, bénítóan hatnak az önbizalomra és küzdőképességre.

A kisebbségi létben ugyanakkor – részben érthető okokból – még határozottabb az a kelet-európai tendencia, amelyik az ún. nemzeti tudományokat előnyben részesíti a természeti és műszaki tudományokkal szemben. Ez egyfelől többé-kevésbé tudatos – és mindenképpen ideologikus – válasz a többségi hatalom hátrányosan megkülönböztető értékrendjére, melyben a román származás majdhogynem folyamatosan mint önmagában vett érték jöhetett számításba. Másfelől, a két tudománymező közötti szakadék nálunk azzal is magyarázható, hogy a szakoktatásban és az egyetemeken a műszaki és természettudományi képzésből az anyanyelv több évtizedig úgyszólván teljesen kiszorult.

Nem állítom, hogy nincsenek kivételes személyiségek, akik a többségi és a nemzetközi tudományos élet centrumaiig eljutottak, ám úgy tűnik, minél inkább sikerült integrálódniuk az adott tudomány világszínvonalú vagy azt megközelítő mezőnyébe, annál kevesebb figyelemre számíthatnak az ún. „magyar tudományosság” mérvadó köreiből. A tudományban elérhető rangot ugyanis a kisebbséget vezető mindenkori érdekcsoportok többnyire nem a szakmai teljesítmények, hanem elsősorban a nemzeti értékhorizont függvényében osztogatják: így – akarva-akaratlanul – a román tudományos életben érvényesülő nacionalizmus értékrendjéhez igazodnak.

Ilyen értékrend árnyékában ritkán jelenhet meg az adott tudományos művet valóban tudományként megítélő kritikai reflexió, a kritikai élet hiánya pedig kedvez azok előmenetelének, akiket a többségi hatalom is gyakran előszeretettel, majdhogynem cinikusan enged érvényesülni az igazi versenytársként is számításba kerülő kutatókkal szemben. A kisebbségi élet íratlan törvénye tiltja a kritikát.

Az egyetemesség horizontjait kereső, szükségképpen kritikus szellem tehát az egymást éltető kollektivistista ideológiák nyájmelegében fuldoklik.

Az erdélyi „magyar tudományosság” és az értékek integrációja

Manapság az anyaországi irodalmi, művészeti, akadémiai stb. körökben már-már látványos az a törekvés, ahogyan integrálják, úgymond, a kisebbségi helyzetben kibontakozott szellemi értékeket; divatos témává lett a magyar irodalom és „tudományosság” a környező országokban, vagy – erdélyi viszonylatban különösen – a magyar Egyetem múltja és jövője. Úgy tűnik, minden rendben van: a perem felől a centrum, de főleg a centrum felől a perem felé dinamikus a mozgás; megindult az újraszervesülésnek az a folyamata, melyben tisztázódnak az értékvizonyok: a teljesítmény lesz az egyedüli mérce, melynek alapján ki-kik bekerül a megfelelő rangú szakmai mezőnybe, részévé lesz valamely összmagyarságra kiterjedő értékhorizontnak, avagy, ám legyünk posztmodernnek, az egymással felcserélhetetlen, sokféle értékrend valamelyikének. Azt hihetnénk, már nem lesz fontos, hogy ki hol él, Magyarországon vagy az utódállamokban, és ezzel együtt lassacskán kimegy a divatból az a „pozitív diszkrimináció”, amelyik rendszerint a kárpátaljai, vajdasági, erdélyi stb. alkotók iránt kifejezett – engedékenyen felkaroló, és leereszkedően méltató – recenziókban nyilvánult meg.

Mert ki tagadná, hogy a magyar tudományos élet egésze és egészsége érdekében szükségünk lenne a folytonos információcserére, baráti találkozásokra, kölcsönös kritikákra és krónikus betegségeinket elemző vitákra? És talán éppen a szellemi vérkeringés zavaraitól legsúlyosabban érintett részek, a kisebbségiek igényelnék leginkább ezt az integrációt.

Amde a folyamat – hasonlóan a szépirodalomhoz – a tudományok vonatkozásában is felszíni jelenségnek látszik. A fordulat után, például, minden határon túli író automatikusan tagja lett az Írószövetségnek. Mégis – Erdélyből legalábbis – rendszerint ugyanaz a három kap alkotói díjat, egyetlen évben többet is. Vajon ez lenne a reális arány? De térjünk át a tudományos és akadémiai körökre: mérvadónak tekintett határon túli tudománytörténeti felmérésekből, például, következetesen hiányoznak a legkiválóbb természetkutatók és a műszaki tudományok kimagasló erdélyi képviselői, köztük olyan személyiség is, aki már tagja több nemzetközi tudós társaságnak. (Emiatt, bevallom, az is megfordult a fejemben, hogy irántuk való szolidaritásból udvariasan visszautasítom, hogy díszdoktorrá fogadjanak Szegeden.)

A szellemi újraszervesülés (integráció) folyamatának jelzett fonáksága többek közt éppen a megnevezéshez, az ún. „magyar tudományosság” értelmezéséhez kötődik. Érdekes lenne komoly szövegelemzésekkel utána járni, hogy e jelzős szerkezet használata mennyire terjedt el igazán, mennyire általános az anyaországi tudományos élet mai, mérvadó köreiben, és mennyire kötődik sajátosan a kisebbségi helyzetben művelt tudományos tevékenységhez. Talán igazolható lenne a feltevés, hogy az utótag, a „tudományosság” mint az ÉrtSzt. szerint választékos, véleményem szerint nagyon régies (hogy ne mondjam, avítt) kifejezés, főként „határon túli”, különösképpen erdélyi összefüggésben jellemző igazán. A németen kívül más nyelvre úgyszólván lefordíthatatlan. Más nyelvekben „csupán” tudományról, tudományokról, tudományos életről stb. beszélnek, s van ahol – nagy szigorral – csakis a természettudományokat értik ezen. (Tanulmányoztam a Magyar Tudomány évfolyamait: tudományról, tudományokról, tudományos életről stb. szólnak itt is a cikkek.)

A tudományos mű avagy tevékenység ismérvei azonban – mint tudjuk – általában nem nyelvhez, hanem szemlélethez és módszerhez kötöttek. Még a történelem- és irodalomtudománynak is nemzetek fölötti elvi és metodológiai kritériumai vannak, ilyen ismérvek alapján lehet egyáltalán betörni a nemzetközi tudományos életbe, amit jobb helyeken az egyetemi katedra elfoglalásának legfőbb feltételeként tartanak számon. Talán gyermeked banalitás, hogy ez itt és most így elhangzik, de ebben az esetben, sajnos, nem mondva csinált a probléma.

Mert a „magyar tudományosság” használata a jelzett kontextusban nem véletlen: arra enged következtetni, mintha egyik fél sem lenne igazán érdekelt az integrációban. Az anyaországi recepció ezzel a fogalommal mintegy bezárja, konzerválja a határon túli értékeket, kiiktatván őket a közös mezőnyben lehetséges versenyhelyzetből. A kisebbségi tudományművelők számára ugyanakkor kedvező, ha külön mércével méri teljesítményüket: ez ugyanis – akárcsak a kisebbségi összetartás jelszava – felment a folytonos kritikai önreflexió, egyáltalán a kritika, a lépéstartás és ezzel együtt a modernizációra tett erőfeszítések vállalása alól.

Úgy vélem, tendenciózusan pontatlan, a szavak jelentését lebegtető ideologikus fogalomról van szó. Némi gyanakvást kelt afelől, hogy az a szellemi tevékenység, amire utal, s amelyik nyelvét és olykor tárgyát is tekintve magyar, milyen mértékben felel meg a tudományművelés fent jelzett korszerű és egyetemes kritériumainak. Lehet, hogy ez a kifejezés egyszerűen csak germanizmus, vagy az erdélyi köznyelvre egyébként is jellemző régiesség, de attól tartok, hogy az említett szövegkörnyezetben szükségszerűen honosodott meg. Nagyon alkalmas ugyanis arra, hogy elkenje a szó szoros értelmében vett tudományosság és tudománytalanság határait, összemosza a tudomány és a tudománynépszerűsítés műfajait, és engedékenyen befogadja mindazt, amit az adott térben és időben tekintélynek örvendő tudósok csoportja „magyar tudományosságnak” tekint. Ez a tágasság lehetővé teszi, hogy a laikus köztudatban a nemzeti, nyelvi, kulturális stb. sajátosság mint önmagában értéknek tekintett valami beemelődjék a tudomány fogalmi mezejébe: elvi – módszertani (vagyis nemzetközileg mérhető) színvonalától függetlenül tehát mindent tudománynak minősít, ami a nemzeti hagyományok feltárásának, a hagyománymentésnek a körébe tartozik, valahogy úgy, mint a romantika korszakában. A vizsgált fogalom – legalábbis erdélyi viszonylatban – még mindig ezt a konnotációt hordozza.

A fogalom köré szövődő ideologikus diskurzus egyrészt természetesen következik a kisebbségi helyzetből, ami olykor elviselhetetlen frusztrációk kompenzálására

készlet, (hiszen nem ritkán hősiességszámba ment magyar múltat magyarul kutatni, teszem azt, történeti-filológiai adatgyűjtést végezni), másrészt azonban a tudományos tevékenység értékelésének olyan zűrzavaráról árulkodik, amit nem tanácsos állandósítani, amire reflektálni kell, ha az ember – akár kisebbségiként – de értelmiségi minőségben valóban komolyan veszi magát. Jellemző ugyanis, hogy az a fajta diskurzus, amelyekben e fogalmazás a leggyakoribb, mellőzi a már fentebb említett, nemzetközi mezőnyben is elismert, a tudományosság egyetemes feltételeit teljesítő értékeket, például nem beszél a fizikus Gábor Zoltánról vagy az elektromérnök Kelemen Árpádról, akinek mintegy száz találmánya van, német és amerikai egyetemeken tanít, és más, főként a természettudományokban jeleskedő kutatókról.

Az anyaországi recepció pedig túl engedékenyen veszi át a határon túli magyar tudományos életnek ezt az elnagyolt képét, s ez arra vall, hogy az integrációs szándék erről a részről is meglehetősen korlátozott: addig terjed, amíg a már kialakult értékrendet nem módosítja, és nem sért egzisztenciális érdekeket.

Az egykori püspök, Makkai Sándor ugyan ellentmondásos személyisége az erdélyi művelődésnek, de mindmáig azonosulásra hajlok azzal – a kisebbségi életre – vonatkozó imperatívuszával, amit *Az erdélyi szellem* című tanulmányában (1925-ben) így fogalmazott meg: „Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek közt nagy szellemi erőfeszítéssel egyetemes emberi szellemmé legyen.” Nos, ez az a paradigma, aminél alább adni – különösen a tudományművelés területén – egyet jelent az önkirekesztéssel.

Furcsának tűnhetik a *Gyöngy és homok* után, melyet tíz éve írtam, hogy a valódi – mert kritikai igényű és egyetemességre törekvő – tudományos élet hiányát, a fent említett torzulásokat, most nem csupán a kisebbségi lét történelmi-társadalmi körülményeire, hanem szubjektív-emberi tényezőkre hárítom. Például arra a jelenségre, hogy – miközben nagyon sokan beszélnek a három nyelvű Erdély kulturális többszólalmúságáról – az erdélyi tudományos élet, főként a társadalomtudományok képviselői, magamat is beleértve, gyakorlatilag csak ritkán vállalják a megmértkezés, a legitimitáció próbatételét román és német nyelven, és románul legfeljebb csak ünnepi konferenciákon szerepelnek, melyeknek szakmai tétjük nincs, értékük elsősorban szimbolikus. És most nem olyan tudományterületekre gondolok, melyeken a nemzeti ideológiák befolyása miatt szinte lehetetlenné vált a kommunikáció.

A bezárkózásról beszélek, mely abban nyilvánul meg, hogy egyazon szakma román, magyar és német művelői alig-alig tartják a kapcsolatot. És ez az elszigetelődés nem csupán többség-kisebbség viszonylatában feltűnő. Gyakran Amerikából jelzik nekünk, akik egyáltalán idefigyelnek, hogy illenék észrevennünk egymást, például mi – mint „összmagyarok” – a fent említettek mellett a többi szomszédokat: szlovákokat, szerbeket, ukránokat is. Ez a – talán kölcsönös sértettségéből eredő – bezárkózás számunkra abból a szempontból is előnytelen, hogy elmulasztjuk a közvetítést az anyaországi és a romániai tudományos élet között, holott ez lehetne a szakmai teljesítmények legközvetlenebb összemérése, ha úgy tetszik, az egyetemesség feltételeinek legkézenfekvőbb felülvizsgálása. Nem tudni, mennyiben tulajdoníthatjuk a nyitottságnak ezt a hiányát a nemzeti „tudományosság” fent bemutatott romantikus eszményítésének, de úgy tűnik, hogy ez alól az önkirekesztés alól csupán a természet- és a műszaki tudományok művelői közt vannak néhány kivétel.

Erdélyi magyar egyetem

Az előbbieken vázolt tényállás következtében a román szakmai közvélemény meglehetősen gyanakvással viszonyul az erdélyi „magyar tudományosság” színvonalához, olyan ellenérzésekkel, melyek nem váltak ugyan teljesen nyílttá, de nagy mértékben befolyásolják például a megítélését annak, hogy miért kell nekünk önálló magyar egyetem.

Ezzel a megállapítással kapcsolatban rögtön szeretnék eloszlatni egy félreértést: az erdélyi magyar egyetem újraindításának ma elsősorban olyan, politikai természetű akadályai vannak, melyek a kisebbségi autonómiának a román hatalom által diabolizált felfogásából adódnak. Vannak olyan román szélsőségesek, akik Erdély mai politikai státusát féltik egy önálló magyar egyetemtől. De ezúttal próbáljuk meg elemzés tárgyává tenni azokat a szakmai (és talán tudományideológiai) akadályokat is, melyeket a leendő kolozsvári magyar egyetem szervezőinek alaposan szemügyre kell venniük a két egyetem további, lehetőleg konfliktusmentes viszonyának kialakítása érdekében is. Bármilyen politikai döntés születik ugyanis, ezek az előítéletek jócskán indokoltaknak látszanak.

A jelenlegi – bizonyos szakokon két nyelvű képzést biztosító – egyetemen belül a legnyitottabbnak látszó román kollégák részéről is tapasztalható a fent említett averzió, melyet – ha jóhiszemű vagyok – egyfelől a már jelzett önkirekesztésből tudok levezetni: abból, hogy mi – kevés kivételtől eltekintve – csak a legritkább esetben vállaljuk a megméréstet közös szakmai fórumokon. Márpedig ez lenne az egyik legtermészetesebb módja a szakmai legitimációnak, annak, hogy elismerjék: a külön egyetem nem egyfajta elrejtőzés az anyanyelvben abból az érdekből, hogy leplezzük az alacsony színvonalat, hanem, igenis, versenyképes szakmai partnerek magyar nyelvű előadási és intézményszervezési jogának érvényesítése. S ha a modern tudományos élet világszerte kialakult modelljeire gondolok, akkor hozzá kell tennem: az ellenézés – feltehetőleg – a potenciális versenytársnak is szól, aki a szegény állami egyetem mellett esetleg részesevé válhat egy külső segítséggel jobban támogatott külön egyetem előnyeinek.

Hogy erre joggal gondolnak-e, azt most nem kívánom vitatni, de van egy olyan tény, amellyel szembe kell néznünk, és ez az egyetemi hagyományok diszkontinuitása: az egyetemszervezés és -vezetés gyakorlati tapasztalatainak majdhogynem teljes hiánya. Mert – bármennyire is büszkéek azok az erdélyiek, akik tekintélyes egyetemi hagyományainkat emlegetik, legalaposabb érvként azt, hogy a modern értelemben vett kolozsvári egyetemet 1872-ben a magyarok alapították – nem tagadhatjuk, hogy intézményszervezési tapasztalataink folytonossága 75 éve, Trianon után megszakadt, és azóta valójában sohasem állott helyre. És – mint látni fogjuk – ezt a meredeknek látszó megállapítást azzal együtt is alá tudom támasztani, hogy nem hagyom figyelmen kívül a Bolyai Egyetem tizennégy évet átfogó történetét.

A két világháború közötti magyar egyetemi oktatás lényegében egy tanszékre, a Kristóf Györgyére korlátozódott. (Most nem térek ki a teológiákra, ahol akkor bölcseleti szempontból is figyelemre méltó tanszékek, professzorok – Tavaszy Sándor, Imre Lajos – működtek.) Egyetlen tanszék kivételével huszonkét év alatt magyarul nem létezett a modern értelemben vett kar (fakultás) intézménye sem. (Nem véletlen, hogy Erdélyben még most is gyakran tévesztik össze a tanszék, a kar és az egyetem fogalmát.) Akkoriban az értelmiség nagy része – a teológusok kivételével – Magyarországon

vagy román egyetemeken nevelődött, és mivel Erdélyben gyakorlatilag nem használhatta, nem vált érdekeltté abban, hogy elsajátítsa az egyetemek sajátos intézményszerkezetére és vezetésére vonatkozó ismereteket.

Jellemző, hogy a bécsi döntés után a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem újjászervezésére a magyar minisztérium anyaországi tanszékvezetőket és előadókat vezényelt Erdélybe. Viszonylag rövid idő alatt sikerült így megalapozniuk a színvonalas tanszékeket, fakultásokat, a tudományok széles ívét átfogó egyetemi struktúrát, univerzitást. A háború után azonban rögtön megzavarta a folytonosságot az épületek nagy részének visszavétele, és nagyon kevés idő maradt az egyetem szellemiségének, új hagyományalapjának további alakítására is, hiszen Miskolczy Dezsőt, Buza Lászlót és másokat a hatalomváltás után mintegy négy évvel elkezdték visszatessékelni Magyarországra.

A Bolyain ugyan itt maradtak fiatal erdélyi kollégáik, akiket ők neveltek, de az egyetem feltöltődött olyan, oktatói tapasztalatokkal nem rendelkező, nem ritka esetben műveletlen párteemberekkel, akiknek sem a tudományhoz, sem az univerzitáshoz nem volt közük. Ez az intézmény tehát nem tekinthető a négy év alatt kialakult struktúra és szellem teljes értékű folytatójának. Ennek ellenére a legkiválóbb tanszékvezetők körül idővel kialakulhatott volna az az utánpótlás-közösség, amelyik az ismeretek vagy a tudományos kutatási módszerek átadásának folytonossága mellett a tanszékfejlesztői koncepció és szervezés dinamikáját is tovább vihette... volna. Ám 1959-ben, a két egyetem egyesítésével ez a szakmai szempontból nagyon is lényeges kontinuitás újra megszakadt. Ha jól meggondoljuk, már az egyesítés előtt sem beszélhetünk zavartalan folytonosságról, hiszen mindkét egyetemen pártellenőrzés uralkodott, a tisztogatások (1952, 1956–57) következtében a legrátermettebb egyetemi oktatók egy része börtönbe került. Az egyetemen maradt magyar tanárok 59 után fokozatosan elvesztették autonómiájukat, még arra való jogukat is, hogy az egyetemi adminisztrációban saját anyanyelvüket használják, s legalább harmadrészüket a párt irányította kontraszelekciónak köszönhette a karrierjét. (Méltányos megjegyezmem, hogy a nyelvhasználatra vonatkozó megszorítást kivéve, mindezeket a román kollégák is elmondhatnák.)

Az amúgy sem zavartalan 14 év, míg a Bolyai intézményes keretként létezett, elenyészően kevés, hogy olyan intézménytípus, mint az egyetem, strukturálisan és szellemében is kellőképpen megszilárduljon, és személyzete teljes mértékben saját tulajdonképpeni funkciójára, magára az oktatási folyamatra, a tudományos képzésre tudjon összpontosítani. Aki egyetemen töltötte el egész életét, csak az tudja igazán, milyen lassan, fokozatosan terem gyümölcsöt az a szellemi munka, mely a szó legnemesebb értelmében vett iskola kialakítására irányul. Tíz-tizenhárom év alatt csak a legritkább esetben sikerül felfedezni saját munkánk nyomát a tanítványokon, majd (ha tanárképzésről van szó) a tanítványok tanítványain. A tanár felnövekedése saját feladatához önmagában is igényelhet ugyanennyi időt.

E folytonosság híján meglehet, joggal fordul meg az említett kétely a román egyetemi kollégák fejében, hiszen az eltelt 75 év alatt a román intézmény kifejleszthette és folytonosabban megőrizhette ezt az oly fontos kompetenciát, aminek birtokában átlátják gyengeségeinket. Lehetetlen nem látniuk, amit mi is tudunk: aki ma az erdélyi magyar egyetemi oktatók közül rendelkezik valamelyes egyetemszervezői és vezetői (rektor, dékán, tanszékvezető) tapasztalattal, az kiöregedett, és nyugdíjasként már nincs is hatalma átadni ismereteit. (Megjegyzem, ezeket meglehetősen behatárolja, hogy az egyetemi autonómia mindmáig úgyszólván ismeretlen fogalom. 90 óta is keve-

set mozdultunk ebbe az irányba.) Aki képes lenne az adott szerepekre, annak pedig – igen kevés kivétellel – nincs módjában hatalomhoz jutni, hiszen a magyar tanszékrészek, foghíjas tanszékek fölött a román tanszékvezető, dékán stb. rendelkezik. És az adott struktúrában, amennyire megalázó, annyira kényelmes is, hogy tanszékfejlesztési, szervezési, személyzeti ügyeinkben nem ritkán mások döntenek, ritka a kivétel ebben a tekintetben. Az újonnan kinevezett fiatal magyar oktatók pedig, akik alkalmasak lennének az említett feladatra, ma saját tudományos és tanári pályájuk kezdeti nehézségeivel küszködnek.

De tegyük most félre a román kollégák általam feltételezett szakmai fenntartásait, és nézzük mindezt kizárólag a saját szempontunkból.

Az egyetem- vagy legalábbis tanszékszervezői tapasztalat kontinuitása egyedül a magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszékeken őrződött meg: itt 1945-től – a sok viszontagságot leszámítva – nemzedékről nemzedékre folytonosan átadódnak a viszonylag önálló intézmény-menedzselés jártasságai. Talán ez magyarázza, hogy az önálló magyar egyetem újraindításának dolgát mi sokkal bonyolultabbnak látjuk, hiszen nagyon is tisztában vagyunk azzal, hogy az nem pusztán pénzen, épületeken és felszereléseken múlik.

Az erdélyi egyetem tradíciója annak számára, aki felismerte, hogy az intézményszerkezet teljessége nem formális szempont csupán, hanem tartalmi vonatkozása is van, korántsem tűnik oly szilárdnak, mint azok számára, akik – ilyen tapasztalatok híján – az egyetem létét vagy nemlétét politikai vagy anyagi kérdéssé egyszerűsítik, és úgy érvelnek, hogy az intézményi folytonosság és a teljes struktúra helyreállításához kizárólag politikai döntésre vagy pénzre van szükség. Márpedig nagyon sokan vannak, akik így hiszik, ezért a magyar felsőoktatásról Erdélyben ma sokkal többet és magabiztosabban beszélnek azok, akiknek semmi vagy csak igen kevés tapasztalatuk van, mint akik benne élnek.

A magyar egyetemről szóló diskurzust a nyilvánosságban két réteg sajátította ki: egyik azoké a politikusoké, akik az önálló felsőoktatási intézmény(ek)e)t mindössze a romániai magyarság autonómiaja egyik szimbólumaként kezelik, és akik számára a fent említett tartalmi kérdések természetesen háttérbe szorulnak. A másik réteg azoké, akik minden ilyen jellegű tapasztalat nélkül máris főiskolai hálózat kialakítására törekednek, és ún. kihelyezett karok formájában, magyarországi anyaintézményekre alapozva, tehát nem saját személyzettel indítják be a – rendszerint hétvégi – oktatást, és gyakorlatilag a politikai diskurzus háttérét erősítik meg. Ennek a beszédmódnak az egyneműsége és politikai hatékonysága kerül veszélybe akkor, ha a magunkfajta szakemberek is elmondják véleményüket. Pedig vagyunk egynéhányan olyanok, akik a Bolyai Egyetem történetének, tartamának kétszeresét töltöttük már el valamely felsőoktatási intézményben, megtapasztalva egyfajta szellemi folytonosság pozitív szerepét a legviszontagságosabb időkben is, valamint azt, mennyire lassan válhatik működő intézménnyé egy-egy tanszék a megalakulástól a beérés szakaszáig.

Számunkra az egyetem nem csupán magasztos cél és jelkép, hanem egzisztenciális és egyúttal hétköznapi feszültségek forrása. Hiszen a jelenlegi állami egyetem és az álmegyetem között óriási a szakadék: az ember naponta próbál megfelelni egy eszménynek, ami benne él, amiről – külföldi tanulmányútjain kialakított, megközelítő – fogalmi vannak, de amitől még anyagi-szellemi adottságait tekintve nagyon-nagyon messze áll. Nyomasztóan tudatában van annak is, hogy – ha megadatik a magyar egye-

tem újraindításának lehetősége – nem folytathatjuk ott, ahol a folytonosság megszakadt: a modernizáció gazdasági és szellemi feltételei nélkül továbbra is elkerülhetetlen a peremlét nyomorúsága: a kirekesztődés és a provincializmus.

A tudomány és az egyetem kibontakozását a kisebbségi létben a szellemi integráció külső és belső akadályai egyaránt fékezik tehát. Már-már leküzdhetetlennek látszik a kisebbségi lét gazdasági és politikai meghatározottsága. A görcsös bezárkózás a hagyományba. A megméretéstől való félelem.

És itt van a peremvidéki felemásság titka: az ellentmondásban az integráció vágya és a szorongás emelte gát között. Ez az a korlát, amelyet nem túrhat sehol a világon sem a tudomány, sem az egyetem.

